

אגודת ההי"ס

עיונים ומחשבות סביב אגדות הגמרא בדף היומי

שבועות ל | היחס לחכמים ולשומרי מצוות במשפט

כבוד התורה מול צדק ושיוויון

האמירה "כולם שווים לפני החוק" נשמעת די מתאימה עם סדרי בית הדין, כפי שהם מפורטים אצלנו במסכת שבועות. חכמינו, בעקבות הפסוקים, דורשים שיוויון מוחלט בין שני הצדדים העומדים לדין, באופן שלא ייצור שום יתרון לאחד מהם. שניהם רשאים לדבר באותו אורך, ושניהם נמצאים באותו מצב פיזי – שניהם יושבים או שניהם עומדים. אלו דרישות חמורות למניעת עוול וקיפוח – לא רק שלא ליצור מצב שהדין נוטה לאחד הצדדים, אלא אפילו לא לגרום למערכת יחסים פסיכולוגית בין הצדדים, שבה אחד מרגיש בטוח והאחר מרגיש שמעמדו מעורער. אולם עד מהרה מתברר שלא כל כך פשוט לדבר על שיוויון בעולמה של תורה.

מאותו פסוק שממנו נלמדות הדרישות לשיוויון, "בצדק תשפוט עמיתך", לומד רב יוסף שיש גם פערים. לדברי המקור התנאי שבפיו, "עמיתך" הוא דווקא מי שמקיים תורה ומצוות כמור. מי שאינו שומר תורה ומצוות, בפשטות, אינו זכאי למעמד שווה בדין.

בשלב זה, לפני שמגיעים הסיפורים בעניין, נוצר מתח בין שני ערכים. שני יסודות ניצבים זה מול זה: השיוויון מול הדרגה הרוחנית. במקומות רבים בדברי חז"ל אנו מוצאים שגם אם נתוני הפתיחה של כל עם ישראל שווים, מי שבפועל מממש את הפוטנציאל שלו חוכה להיות תלמיד חכם – נמצא ברמה גבוהה יותר וראוי לכבוד רב יותר. באמצע נמצאים האנשים הפשוטים שאינם תלמידי חכמים אך מקיימים מצוות, ובמעמד הנמוך ביותר – אלה שאינם שומרים מצוות, ובייחוד אלו המוגדרים "עמי הארצות". מה עושים כאשר שני אנשים, שלכל אחד מהם מגיעה רמה אחרת של כבוד על פי דרגתו הרוחנית, מתייצבים לדין?

קודם כל, נחدد חידוד חשוב לשאלה: אין שאלה אם תלמיד חכם עומד בכלל לדין, לגמרא במקומות רבים ברור לחלוטין שהחכמים אינם מעל לחוק. הם עומדים למשפט כמו כולם, זכותם לתבוע אחרים וזכות אחרים לתבוע אותם. השאלה היא כיצד במשפט עצמו, כאשר אחד הנידונים בו הוא רב בעל שיעור קומה, אפשר לשמור הן על כבוד התורה והן על שורת הצדק. האם אחד מהערכים דוחה את האחר?

כמה סיפורים באים לעשות סדר בין הערכים, ובשני הראשונים שבהם מכבד רב נחמן. בסיפור הראשון דן רב נחמן במסר ששלח לו רב יוסף, אותו רב יוסף שדרש מהמילה "עמיתך" שהכוונה לשומרי מצוות. רב יוסף שלח לרב נחמן הדין מעין המלצה על אחד מהנידונים, רב עולא בריה דרב עילאי, ורב נחמן מנסה להבין מה כוונתו. את האפשרות שכוונתו היא לתת יחס מועדף לרב עולא, בגלל היותו תלמיד חכם, דוחה רב נחמן מכל וכל. הוא מסיק שההשלכות של גדולת רב עולא חיצוניות לדין עצמו: רב יוסף התכוון שרב נחמן ידון במקרה הזה לפני מקרים אחרים, ואולי אפילו התכוון שלגדולתו תהיה משמעות במקרה שלא תהיה דרך להכריע את הדין – והוא יוכרע בהגדרה על פי שיקולים חוץ-משפטיים (על פי העיקרון "שודא דדייני" שאין כאן המקום להרחיב בו). אולם דבר אחד ברור – בדין עצמו אין עדיפות לאיש, גם אם הוא רב עצום. גם בסיפור השני, כשרב נחמן מוצא דרך מקורית לקום לכבוד אשת רב הונא, המטרה היא רק לנהוג כלפיה בכבוד לפני הדין – אבל בדין עצמו אין שום משמעות למעלתה. אל מול רב יוסף שמציב קו אדום נגד ההתעלמות מהפערים הרוחניים, מציב רב יוסף קו אדום נגד עיוות הדין. בהמשך הסוגיה יבוא רבה בר רב הונא וילך בין הטיפות כדי לקבוע נהלים בתווך, כגון הוראה לעם הארץ שישב מבלי להושיב אותו אקטיבית.

הסוגיה משרטטת את הדק בין שיוויון להערכה רוחנית. יש תחומים שבהם השיוויון קריטי, ותחומים שבהם יש להדגיש את ההבדל ולכבד את נושאי התורה. גם אם התחומים נושקים זה לזה לפעמים, יש להתאמץ ולהפריד ביניהם כנדרש. זהו, כנראה, הצדק האמתי.

ת"ר: ועמדו שני האנשים - מצוה לבעלי דינין שיעמדו. אמר ר' יהודה: שמעתי, שאם רצו להושיב את שניהם מושיבין, איזהו אסור? שלא יהא אחד עומד ואחד יושב, אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך. ת"ר: בצדק תשפוט עמיתך - שלא יהא אחד יושב ואחד עומד, אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך. ד"א: בצדק תשפוט עמיתך - הוי דן את חבירך לכף זכות. תני רב יוסף: בצדק תשפוט עמיתך - עם שאתך בתורה ובמצות השתדל לדונו יפה. רב עולא בריה דרב עילאי הוה ליה דינא קמיה דרב נחמן, שלח ליה רב יוסף: עולא חברנו, עמית בתורה ובמצות. אמר: למאי שלח ליה? לחנופי ליה? הדר אמר: למישרא בתיגריה; אי נמי, לשודא דדייני...

דביתהו דרב הונא הוה לה דינא קמיה דרב נחמן, אמר: היכי נעביד? אי איקום מקמה, מסתתמן טענתיה דבעל דינא! לא איקום מקמה, אשת חבר הרי היא כחבר! א"ל לשמעיה: צא ואפרח עלי בר אווא ושדי עלוואי ואיקום...

אמר רבה בר רב הונא: האי צורבא מרבנן ועם הארץ דאית להו דינא בהדי הדדי, מותבינן ליה לצורבא מרבנן, ולעם הארץ נמי אמרינן ליה תיב, ואי קאי לית לך בה.